

PODMÍNKY ROZVOJE TALENTŮ

Vladimír Smékal

Katedra psychologie, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

Podstata talentu

Talent je slovo řeckého původu, původně znamenalo „platidlo“, „poklad“. Dnes se jím označuje mimořádné nadání. I v jiných jazycích je etymologie podobná. Die Begabung, Gift, odarjonnosť. Je to hřivna, kterou nelze nechat ležet ladem.

Talenty jsou elitou národa

Češi jsou idiosynkratičtí ke všemu, co vybočuje z průměru, a zejména vůči elitám v nás přežívají předsudky. To je v České republice jedna z příčin, proč nepovažujeme za prioritní důkladně promyslet a vypracovat koordinovanou politiku komplexní výchovy talentů. U nás ještě přetrvává ideologie rovnostářství, která tvrdí, že zaměřovat se na talenty by bylo nedemokratickým elitářstvím.

Talent je nutno chápat jako osobní kapitál a vnitřní potenciál, ale z hlediska společenského jako sociální kapitál, jako výrobní nástroj, tedy jako něco, co lze investovat. Toto povědomí u nás dosud není v mladých lidech vytvořeno a mohlo by přitom fungovat jako vynikající motiv. Jde o to přejít v přístupu k talentům od tradice, která staví na tom, že rozvíjení talentů je věcí jednotlivce, ke koncepci vzdělávací politiky zaměřené na rozvíjení talentů jako kapitálu.

Za prokázané se považuje, že k rozvoji talentu je nutná alespoň lehce nadprůměrná obecná inteligence, ale stále více se začíná prokazovat, že daleko závažnější jeho složkou je tvořivost.

Závažným tématem a výzvou pro psychologii je častá kombinace nezralosti osobnosti a talentu, resp. nerovnoměrný osobnostní vývoj. Výjimečné není ani souběžný výskyt neurotických symptomů nebo syndromu hraniční osobnosti. Tyto „kontaminace“ často vedou vyučující i mnohé rodiče k názoru, že takové dítě je nenadané a že nemá cenu ztrácet čas jeho ovlivňováním. Nejsou výjimečné „ortely“ typu „Co chcete – má to po předcích!“ – jestliže se v dané rodině vyskytl takový jedinec, který ve svém kognitivním rozvoji stagnoval.

Talenty podle společenských podmínek jejich respektování, vyhledávání a rozvíjení

Uved'me jen stručnou a neargumentovanou kategorizaci talentů, které vesměs unikají pozornosti.

- Děti školsky úspěšné nebo vynikající v zájmových aktivitách (sportu, umění apod.) jsou všeobecně považované za nadané a jejich nadání je většinou podporováno.
- Děti problémové, u nichž je nadprůměrné nadání překryto nějakým druhem nepřizpůsobivosti – např. autisté, neurotici, temperamentově dráždivé nebo pasivní jsou většinou považované za netalentované, a je řídké, když se osvícenému rodiči, učiteli nebo příbuznému či psychologovi podaří talent objevit a když tito objevitelé dokáží přesvědčit dotyčné vychovatele, aby talent podporovali.
- Skrytě nadaní bývají odhaleni celkem náhodně při nějakém výzkumu (to je problém tzv. nerozpoznaného talentu).
- Nadaní s vývojovým předstihem - předčasné talenty; jsou často nepochopeni svým okolím, a tím se může nastartovat nerovnoměrný vývoj jejich osobnosti.
- Později zrající se většinou prosadí až na prahu dospívání nebo dospělosti.

Talent se většinou projevuje záhy

V rodinách, které pro talentované dítě nemají pochopení, jsou projevy talentovaného dítěte, které se už v předškolním věku snaží číst nebo vyzvídat otázkami „Co to je?“ „Proč to tak je?“ „Jak to vzniklo?“ „K čemu to je?“ atd. – bývá zdrojem odmítání, rozpaků nebo i represí. Je smutné, že takové děti často slyší od blízkých lidí věty typu: „Neotravuj!“ „Tomu nerozumíš!“ „Počkej, až budeš starší!“ apod.

Pak se nedivme, že takoví jednotlivci až dospějí, odcházejí do zahraničí. Jde o jev označovaný termínem „brain drain“ - odchody talentovaných odborníků do zahraničí, což je pro vědu či umění dobré; horší je, když nastupují do finančně výhodných soukromých profesí, kde jsou často mladí adepti pro vědu ztraceni.

Posuďme dále též několik výzkumných údajů: Psychologické výzkumy a odhady ukazují, že ze 100 000 talentovaných lidí žijících v ČR (1 % populace podle statistických odhadů, jsou lidé vysoce nadaní), se asi jen 10 - 15 tisíc skutečně uplatní v oblastech, kde je jejich talent naplno využitý.

Z úspěšných autorů SVOČ (mezi nimiž je hodně talentovaných) na konci 80. let vstoupil do vědecké výchovy jen každý čtvrtý a každý třetí do vědy a výzkumu. Dnes je situace podle předběžných informací příznivá ještě méně.

Rozvíjení talentů

Jaké pedagogické, psychologické a psychosociální předpoklady rozhodují o tom, zda se v člověku rozvine talent či zda zůstane ladem? Jde o téma studované v kontextu vztahu talentu a rodiny, talentu a výchovy ve škole, talentu a věku (různé obory mají různé kulminační body pro uplatnění talentu). Lze říci, že tak jako láska kvete v každém věku, i talent zraje v každém věku - což může být využito i řešení problémů

seberealizace v důchodovém věku – zejména uvážíme-li, že seniorů nad 65 bude do roku 2020 kolem 20 %.

Poznatky současné kognitivní psychologie (viz např. R. Sternberg, H. Gardner, R. Feuerstein ad.) přinášejí přesvědčivé doklady o tom, že talenty lze rozvíjet výchovou v širším rozsahu a na vyšší úroveň než se traduje, a že významným faktorem jejich probouzení jsou i poznávací dychtivost a vůle učit se, což jsou osobnostní charakteristiky, které nejsou záměrně rozvíjeny ani rodinnou ani školní výchovou. Zejména český vzdělávací systém podceňuje rozvíjení těchto dispozic a téměř vůbec není součástí systematické výchovy rozvíjení dovednosti efektivně se učit. Přitom už před více než 100 lety trefně poznamenal T. A. Edison: *Talent je z 10 % nadání a z 90 % dřina.*

Úloha tvořivosti v rozvoji talentů

V r. 1973 se konalo v Tatranské Lomnici kolokvium o problematice tvůrčí činnosti.

Jeho zaměření bylo vyjádřeno akronymem TERA, kde jednotlivé hlásky znamenají:

T = tvůrčí uzpůsobení, kreativní potenciál;

E = erudice tj. zkušenosti a kompetence k samostatné a nezávislé činnosti;

R = rutina chápaná jako obratnost, zběhlost v běžném vykonávání naučené činnosti;

A = aktivita, která udržuje činnosti člověka v pohybu a v dalším rozvíjení.

Použijeme těchto dimenzí k popisu činnosti učitelů a žáků; ta má s vědeckou činností alespoň to společné, že je to činnost poznávací a sdělovací, jejímž materiálem je dosažené vědecké poznání. Bylo zjištěno, že uvedené parametry se uplatňují ve vědecké činnosti následujícím způsobem:

Vědu posouvá dopředu 3 % aktivních tvůrčích pracovníků, na jejichž konto připadá na 50 % všech objevů; pak je zde asi 16 % odborníků s dobrou pamětí a erudicí, což je dohromady asi 20 % vědců; dalších 30 % tvoří lidé s pasivním intelektem, které je třeba nutit, aby vůbec něco dělali, ale pokud se dostanou do týmu, který je „táhne“, dokáží být prospěšní. Zůstává téměř 50 % rutinérů, jejichž nejcennější vlastností je houževnatost, důkladnost a také dobrá paměť.

Není nadsazené konstatovat, že ani učitelů a žáků, kteří se vyznačují velkou poznávací dychtivostí a tvořivostí nebo alespoň erudicí (znalostmi typu „Jak na to?“), není více než 20 %. A určitě nejméně 30 % učitelů i žáků jsou osobnosti pasivní.

Patrně napříč touto typologií probíhá typologie schopností a nadání. Zaměření výchovy na rozvoj schopností (založené na cíleném výzkumu) a na vytváření programů

pro rozvíjení aktivity, samostatnosti a tvořivosti žáků se tedy týká zhruba 80 % populace dětí a mládeže.

Nepochybně existuje i velké procento učitelů, u nichž můžeme sice předpokládat, že výběr a volba učitelské profese i profesní pedagogicko-psychologická příprava sehrály na formování jejich tvořivosti a erudice pozitivní roli, ale negativně působí únava a nedocnění učitelského povolání společenským klimatem.

Jak poznáme talentované dítě?

- velmi brzy začíná chodit, mluvit
- brzy používá bohatší slovník a jemnější slovní odstíny (velký - obrovský, delší a složitější slova, vymýšlí si slova)
- když někdo starší něco vykládá, klade otázky a komentuje, poukazuje na rozpory a nesrovnalosti ve sdělení, rád/a sám/a vypráví)
- má bystrý postřeh
- vede si deník
- od útlého věku zpochybňuje autority a klade jim otázky „na tělo“
- bývá netrpělivější vůči těm, kteří chápou a reagují pomaleji než on/a
- rychle se naučí přejít od otevřeně nepřátelského chování k společensky přijatelnějším způsobům sebe prezentace
- získává smysl pro odpovědnost a společné blaho
- bývá iniciátorem her a jiných činností, ale zároveň je samostatnější a nezávislejší (méně trpí nudou než pasivní děti)
- má mimořádný zájem o knihy, vyprávění a jiné prameny informací, zná a využívá knihovny
- jeho/její den je bohatě naplněný
- zajímá se o dění ve světě, filozofuje, rád/a debatuje s dospělými
- vyzývá starší (sourozence, rodiče, příbuzné), aby s ní/m hráli náročné hry (šach, apod.) a často vymýšlí ještě náročnější pravidla
- má těžkosti v nalezení rovnocenných kamarádů
- nudí ho/ji běžné, rutinní činnosti
- vášnivě holduje koníčkům

Ovšem, ne všechny tyto ukazatele jsou samozřejmě identifikovatelné a nemusí se vyskytovat všechny najednou u sledovaného dítěte. Intervenují i s jinými charakteristikami osobnosti, které je mohou „zakrývat“ nebo naopak „zveličovat“.

A. Žádoucí makroúrovňové organizační postupy pro skutečně systematickou výchovu talentů

a) Na úrovni základního školství

zavádění programů stimulujících nespecifickou tvořivost a poznávací dychtivost žáků v rámci stávajících nebo nových předmětů (dramatická výchova, vědecké pozorování),

zavádění specializovaných tříd pro talenty.

rozšiřování nabídky celostátně vyhlašovaných soutěží typu olympiád,

vymezení dělby práce i kurikulární návaznosti mezi základními školami umění, středisky volného času a domy dětí a mládeže;

b) Na úrovni středního školství

věnování více podpory Středoškolské odborné činnosti,

rozšíření spektra soutěží,

zavádění specializovaných talentových tříd na gymnáziích i středních odborných školách;

c) Na úrovni vysokého školství

obnova Studentské vědecké, umělecké a odborné činnosti,

vytváření nadací pro nadané studenty,

zavádění systému vědeckých studentských asistentů pro grantové aj. tematické vědecké úkoly VŠ pracovišť,

tutorský systém individuálních studijních plánů pro nadané studenty;

d) Ve vědecké výchově

umožňování zahraničních stáží,

organizování mezinárodních oborových vědeckých soutěží,

odměňování vynikajících diplomových prací a vědeckých studií doktorandů,

podpora grantů doktorandů.

e) Na všech typech škol

podpora *grade skipping*, tj. takové formy výchovy talentů, která umožňuje přechod nadaných i v průběhu školního roku do vyšších postupných ročníků než odpovídá věku,

vytvoření propracovaného systému vyhledávání a diagnostiky talentů pomocí vysokoškolských poradenských center, která by využívala i pedagogicko-psychologických poraden zaměřených na střední školy a spolupracovala s nimi.

B. Co je třeba učinit na mikroúrovni, aby i dobré formy výchovy nezůstaly prázdny formami?

- podílet se na vyhledávání talentů psychologickými testy,
- sledovat úroveň motivace a osobnostní zrání vybraných žáků,
- udržovat příznivou atmosféru příležitostí, výměny názorů, soutěžení např. ve střediscích volného času a klubech talentů,
- vybírat zkušené, tvořivé a inspirující vedoucí, konzultanty a organizátory, kteří dokáží členy takových kroužků udržovat v nadšení a pomáhají jim překonávat chvíle rezignace,
- nefavorizovat jednostranně špičky, ale umožňovat dětem a mládeži vyzkoušet více možností na širší bázi zájmů (počítat s tím, že talenty se vynořují v různém věku a často po tápavém prozkoumání více možností),
- uvažovat o bezbariérové výchově talentů - talent by se měl dostat na vysokou školu bez často zbytečně náročného systému přijímacích zkoušek.

C. Rozvíjení talentů

K dispozičním osobnostním předpokladům patří především *nadání*, ale nespécifické a silně ovlivnitelné podnětným prostředím, dále již zmíněná *poznávací dychtivost* a *tvořivost*, která je v každém, ale je nutno ji uvolnit. Rozhodující je *motivace*, *touha po kompetenci*, *potřeba realizovat dílo*, *zanechat dobrou stopu*.

Za rozhodující výchovné podmínky považuje pedagogická psychologie *facilitující atmosféru v rodině a v kolektivu*, *výcvik dovednosti vidět problém v problémové situaci*, *aktivizující učitele*. Nesmírně důležité je také *učení se odvaze překonávat bariéry poznávací, sociální a citové*, a *učení se poznávacím dovednostem* spíše než plnění hlavy vědomostmi.

Zkušenosti ze zahraničí, např. ze Švýcarska ukazují, že zavedení takového předmětu jako je „Vědecké pozorování“, nesmírně stimuluje děti k rozvíjení smyslu pro vědeckou práci a svou komplexností tento předmět poskytuje dětem příležitost, aby si uvědomili oblast svých zájmů, sklonů a snad i svého nadání. Učitelům dává tento předmět přirozený rámec pro vyhledávání talentů. Štěstím pro společnost je, že takto podporovaný talent s motivací se prosadí i proti pedagogickým znechucovačům a odporu okolí.

Překvapujícím zjištěním je, že např. u matematických talentů není nutná vazba na profesní zázemí v rodině. Stačí kvalitní rodinné zázemí, které umí ocenit, že „máme

nadané dítě“ (viz Křepelková, I. 1986). Zkušenost říká, že naproti tomu pro hudební nadání je nutné odpovídající zázemí.

Je nesporným přínosem psychologie činnosti zdůvodnění poznatků o tom, že talent se rozvíjí v činnosti. Proto je nezbytné podporovat všechny příležitosti k vlastní aktivitě dětí: kroužky, soutěže, časopisy, knihy, domy dětí a mládeže, specializované školy.

Stimulace talentů by se měla dít zvyšováním kvalifikace učitelů. Učitelé si budou muset zvykat na to, že žáci díky počítačovým sítím budou dostávat informace i z jiných zdrojů než od nich, a že to budou informace často propracovanější nebo jinak interpretované. To je nový prvek v profesi učitelů, který klade daleko větší nároky na jejich psychickou plastičnost a otevřenost, i schopnost čelit faktu, že děti mohou vědět v určité oblasti víc než oni.

Závěr

Výchova talentované mládeže není jen zaměřením se na vyvolené, ale je to proces výběru a přípravy mladých lidí k tomu, aby byli přínosem svým bližním, aby rozmnožovali to pozitivní, co lidé během svých dějin vytvořili a také, aby byli s to vést svůj život autenticky jako autoři dobrého díla, z něhož by se mohli radovat nejen druzí, ale i sami tvůrci.

Standardní součástí činnosti různých humanitárních organizací a poradenských psychologických center by se měl stát systém vyhledávání talentů a psychologická péče o ně.

Reference

Dočkal, V. a kol. (1987): *Psychológia nadania*. Bratislava, SPN.

Dočkal, V. (2005): *Zaměřeno na talenty aneb Nadání má každý*. Praha, NLN.

Feuerstein, R. (1998): *The theory of mediated learning experience: About human as a modifiable Being*. Jerusalem: Ministry of Defense Publications (in Hebrew).

Feuerstein, R., Falik, L., Rand, Y., & Feuerstein, Ra.S. (2002): *The dynamic assessment of cognitive modifiability*. Jerusalem: ICELP Press.

Gardner, H. (1999): *Dimenze myšlení*. Portál.

Křepelková, I. (1986): *Zvláštnosti osobnosti matematicky nadaných studentů gymnázií*. Diplomová práce. FF UJEP, Brno.

Pokorná, V. (2010): *Vývojové poruchy učení v dětství a dospělosti*. Praha, Portál.

Sternberg, R. J. (1985): *Beyond IQ: A triarchic theory of human intelligence*. New York: Cambridge University Press.

Sternberg, R. J. (1990): *Metaphors of mind: Conceptions of the nature of intelligence*. New York: Cambridge University Press.

Sternberg, R. J. (1997): *Successful intelligence*. New York: Plume.

Sternberg, R. J. (1999): "The theory of successful intelligence." *Review of General Psychology*, 3, 292-316.

Prof. PhDr. Vladimír Smékal, CSc.

Působí na Masarykově univerzitě od r. 1958, od r. 2010 jako emeritní profesor. Od r. 1990 byl ve vedoucích funkcích Psychologického ústavu, Centra výzkumu vývoje osobnosti a etnicity a více výzkumných projektů. Zabývá se psychologií osobnosti a psychologií náboženství, mnoho let psychodiagnostikou. Publikoval několik knih a více než 250 časopiseckých studií. Přednáší v rámci Univerzity třetího věku a pro veřejnost, i prostřednictvím rozhlasu a televize.